basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI 12

TSHIVENḐA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI ḽA U THOMA (P1)

LUHUHI/ṬHAFAMUHWE 2011

MARAGA: 70

TSHIFHINGA: awara 2

Bammbiri iḽi ḽi na masiaṭari a 10.

PFESESANI

1. Bammbiri iḽi ḽi na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A:	Tholokanyoṋḓivho	(30)
KHETHEKANYO YA B:	Manweledzo/Ṡamari	(10)
KHETHEKANYO YA C:	Phenḓa na kushumiselwe kwa luambo	(30)

2. Vhalani ndaela DZOṰHE nga vhuronwane.

3. Fhindulani mbudziso DZOṰHE kha hedzi khethekanyo.

4. Thomani khethekanyo IṄWE na IṄWE kha siaṱari ḼISWA.

5. Hune khethekanyo iṅwe na iṅwe ya fhelela hone ni talele.

6. Nomborani phindulo dzaṋu zwi tshi anana na kunomborelwe kwa mbudziso.

7. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso ni pfuke mutala ni kone u ya kha i tevhelaho.

8. Ṅwalani zwi no vhalea, nahone nga vhudele.

9. Ni dzhiele nzhele zwiga zwa u vhala, mupeleṱo, tswayo na khethekanyo ya maipfi.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONḒIVHO

MBUDZISO 1

Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni ḓo kona u fhindula mbudziso dzi a tevhelaho.

Muṱani wa Tshikwashule zwo dzhia miṅwaha miṱanu hu sa wanali ṅwana. Vhakalaha na vhakegulu vha thoma u gungula. Mme a Vho-Tshikwashule vho ḓa na muhumbulo wa uri hu yiwe ha khaladzi avho Vho-Mamidze uri hu ambiswe Tshikomba uri a vhe mufumakadzi wa vhuvhili ane a ḓo vha bebela kuḓuhulu. Mukegulu vho ri Tshikomba ndi phindulo ya thaidzo ya hafha muḓini.

Muhumbulo uyo Vho-Tshikwashule a vho ngo ima nawo. Vho-Maria vho ḓo gonya miri. Vho ḓo vha na ṅwana wa mutukana we a rinwa/irwa ḽa Muḽaifa. Muḽaifa o ḓo vha tanzhe na phedzi muṱani uyu. Vhabebi vhawe vha tou mu fara sa gumba sa izwi vho vha vhe na zwavho. Vho vha vha sa ṱoḓi a tshi paliwa, kana vho vha vha tshi vhona unga a muthihi u ḓo bva vhavhili. Muḽaifa o ḓo vha ndeṅwa i si na vhukono. Musi a tshi ṱoḓa tshithu tshiṅwe na tshiṅwe afho hayani vha tshi mu ṉea. E kha gireidi 5, a thoma u tou vha tetshela uri u ṱoḓa vhugai ya u ḽa tshikoloni. Vha sa mu fha ine a khou i ṱoḓa o vha a sa yi tshikoloni.

Liṅwe ḓuvha Muḽaifa a levhela Vhugala muhura wawe, a mu vhudza nga ha vhushai ha muṱani wa hawe. Vhugala a rwa Muḽaifa, a gidimela hayani a tshi khou lila. A wana mme awe vha sa athu u ya mushumoni ngei sibadela tsha Ḓivhambele. A ṱavha gosi ḽihulu. Vha tshi mu vhudzisa uri u khou lilela mini, a amba uri o rwiwa nga Vhugala. Vho ḓo bva nga luvhilo vho livha ha Vhugala. Vhugala o ri u vha vhona a shavha. Vho mu vhidzelela vha ri a songo vha vhulahela ṅwana wavho muthihi fhedzi, a rwe vha mme awe vho ḓadzaho muḓi.

Muḽaifa o ri u phasa phuraimari a ya sekondari ya Zwiḓivhevho. Henefho ndi he a thoma u ḓidzhenisa kha tshigwada tsha vhaswa vha sa ṱhonifhi vhagudisi. A tshi ralo u kolela vhaṅwe vhagudisi nga zwiambaro zwine vha ambara kana mimoḓoro ine vha tshimbila ngayo.

Ho ḓo ri liṅwe ḓuvha mugudisi Vho-Thiba vha tshi khou ṱoḓa tshuṅwahaya vha wana Muḽaifa a songo ṅwala. Vha tshi mu vhudzisa uri mulandu a songo ṅwala a amba uri o vha o neta nga u tamba. Vha ri kha bvele nnḓa, ene a hana. Vha ya khae uri vha mu bvisele nnḓa. A vha vhudza uri vha songo fara hemmbe yawe ya u ḓura sa izwi vha si nayo. O ralo a takuwa a bvela nnḓa. Tsimbi i tshi lila a vhuyelela kiḽasini a tshi khou ḓirwa khana a tshi ri: "A thi shavhi muthu na muthihi."

Mugudisi Vho-Gwambe vho mbo ḓi dzhena, Muḽaifa a ya a dzula fhasi. Vho vhudza vhagudi uri vha bvise tshuṅwahaya. Vha tshi swika kha Muḽaifa vha wana a songo ṅwala. Vha tshi mu vhudzisa a ri o vha o neta. Vha tshi ri kha bvele nnḓa a doba mukhwama wawe a ṅuṅuna, a tshi khou bammba o panga zwanḓa tshikwamani. A tshi tou muṉangoni khithi, a ṱangana na Vho-Thiba vha tshi khou ḓa u mu vhidza.

Vho-Thiba vha tshi swika nae ofisini, Vho-Gwambe vha vha vha tshi khou dzhena. Vha wana Vho-Thiba vha tshi khou mu sengisela zwe a vha a tshi khou amba kiḽasini, a si fhindule. Vho-Gwambe na vhone vho vha vha tshi khou ḓa u mu kaidzela zwe a vha a tshi khou ita kiḽasini. Vha tshi amba nae a sokou tulu nga nḓila ya u sumbedza swili. Ṱhohoyatshikolo vhe tutu, vha ri: "Naa hu khou bvelela mini?" Vhagudisi vha ṱalutshedza uri Muḽaifa ho ngo ṅwala tshiṅwahaya, vha tshi amba nae u ita swili.Ṱhohoyatshikolo vho mbo ḓi ri kha fhiwe tshigwevho, fhedzi ene a hana. Ndi hone ṱhohoyatshikolo vha tshi ri kha ye hayani u vhidza mubebi. A bva a swika a ima nnḓa a sa ye.

Bureki ya swika, Muḽaifa a ḓi ya hune a ḽa hone nga maḓuvha. A tshi swika a bvisa tshikhafuthini tshawe tshi re na *KFC* a thoma u ṱongela Lusani we a vha a tshi khou sevha nga atsha. Lusani o bva na u konḓelela a vhuya a fhindula a ri, "Ni khou ṱongisa mini ni tshi tou vha ṅwana muthihi sa wa gwitha?" Muḽaifa a tshi pfa izwo a takuwa a ima sa o ḓiimiselaho u lwa na Lusani. A tshi ri a pose vili kha Lusani ḽa mbo humpa. Lusani a posa vili ḽawe ḽa tou dzula zwavhuḓi kha iṱo ḽa Muḽaifa. A tshi ndo gobagoba mavili a vho tou mu ṋela sa mvula ya tshirulu. Ndi hone Muḽaifa a tshi vhona uri uvha o lu ritha lutanda lu na mabu, a rembuluwa a shavhela ofisini ya ṱhohoyatshikolo, fhedzi a wana vha siho. Lusani ene e murahu.

Muḽaifa a livha he Vho-Thiba na Vho- Gwambe vha vha vhe hone a tshi khou lila a tshi ri: "Lusani u a mmbulaha." Vha tshi lavhelesa vha wana ndi Muḽaifa. Milomo yo rutshuluwa i vho nga thavha ya Tswime. Vha tshi sengiswa ha wanala uri o levhaho ndi Muḽaifa. Vho-Thiba vha sokou ri: "Ntsa ya mulomo mathina a i na nguvho." Lusani o mbo ḓi vha o lafha vhuḽa vhundeṅwa.

A tshi ndo kola vhagudi vho vha tshi mbo ḓi ri, "Ri vhidze Lusani?" Muthada i mbo ḓi ri hwete. Zwo itwaho kha Muḽaifa yo vha ngudo na kha vhaṅwe.

1.1 Musidzana we a vha a tshi vho ṱoḓou malelwa Vho-Tshikwashule ndi nnyi? U na vhushaka-ḓe navho? (2)

1.2 Ndi mini tshe tsha ita uri muhumbulo uyo wa u mala u si tsha bvela phanḓa? (2)

1.3 Mufumakadzi wa Vho-Tshikwashule o vha a tshi pfi nnyi, nahone o vha a tshi shuma ngafhi? (2)

1.4 Bulani dzina ḽa ṅwana wa Vho-Tshikwashule ni dovhe ni sumbedze uri ndi ngani vho vha vha sa funi a tshi paliwa nga muthu. (2)

1.5 Ndi mini tsho fhambanyaho ṅwana wa Vho-Tshikwashule na Vhugala? (2)

1.6 Muṱa wa Vho-Tshikwashule na wa ha Vhugala i fhambana hani? (2)

1.7 Ṱalutshedzani muhumbulo muhulwane wa mafhungo aya. (2)

1.8 Zwe ṅwana wa Vho-Tshikwashule a itela Lusani zwi tshi kwama zwiḽiwa zwi bvukulula hani mvumbo yawe? (2)

1.9 Ndi afhio masiandaitwa e a bvelela kha ṅwana wa Vho-Tshisikule nga zwe a itela Lusani? (2)

1.10 Fhindulani nga ***Ee*** kana ***Hai***, ni dovhe ni tikedze.

1.10.1 Vho-Tshikwashule vha funa mufumakadzi wavho nga maanḓa. (2)

1.10.2 Muḽaifa ndi ṅwana e eṱhe kha vhabebi vhawe. (2)

1.11 Ni pfesesa mini nga murero wo talelwaho zwi tshi elana na mafhungo e na vhala? (2)

1.12 Zwe Muḽaifa a vha a tshi tshilisa zwone zwi a tendisea? Tikedzani (2)

1.13 Mme a Vho-Tshisikule vha sumbedza u dzhia sia. Bviselani khagala he vha sumbedza hone u dzhia sia, ni dovhe ni tikedze phindulo yaṋu. (2)

1.14 Ni a pfela vhuṱungu ṅwana wa Vho-Tshikwashule kha zwe a itwa nga Lusani? Tikedzani. (2)

ṰHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI

MBUDZISO 2

Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni ḓo kona u a nweledza nga phara i re na mbuno dzi sa fhiri SUMBE, ni tshi **sumbedza malwadze ane a khou tambudza vhathu vhutshiloni havho**. Maipfi a samari yaṋu a vhe a u bva kha 80 u swika 90. Ni ṅwale tshivhalo tsha maipfi a kha zwitange mafhedziseloni a phindulo yaṋu.

MALWADZE

Vhathu vhutshiloni vha tshila vha tshi ṱangana na khaedu dzo fhambanaho. Dziṅwe dza dzikhaedu dzenedzi ndi malwadze a dziedzaho vhutshilo.

Vhulwadze ha u tshuwa vhu nga vha ita uri vha pfe vho hanganea vhukuma. Zwifhinga zwinzhi zwi a sokou itea hu si na zwiitisi ngomu. Dzialwa ene ndi mugudi sekondari ya Tsharivhone a dinwaho nga u sokou tshuwa (u ofha). O ḓo topolwa uri a ite dibeithi. Nga ḓuvha ḽa hone nda wana mbilu yawe i tshi divhithela nṱha. Mabiko o vha a tshi ṱou phopha thovhela. Muhulwane i tshi amba yo vha i tshi ita i tshi fhelelwa nga muya.

O ḓo ri a tshi swika hayani nga u sa fhulufhela zwe a vha a khou amba dibeithini, a sokou funa u sedzulusa zwe a vha a khou amba u dovha na u dovha. Iyi yo vho ḓo vha nḓowelo i sa langulei khae ya u humbula nga ha tshithu tshithihi tshifhinga tshoṱhe, zwo vhangwa nga dzone nyofho.

Vho-Alidzulwi mme awe ngei mushumoni zwo vha zwi sa tsha vha nakela vha tshi ṱodou fhungudzwa. Vha tshi vhuya hayani vha wana Dzialwa a kha ḽeneli gaḓa ḽawe. Vho ri u zwi vhona zwa naṋa u vha engedzela mutsiko vhunga na mushumoni vha khou ṱangana na zwi konḓaho.

Thiathu nga u sa pfuka zwikete, o ḓo wana iṅwe khomba i bvaho Swazini a vho ḓo tswea mbilu naho a sa i ḓivhi. Maḓuvha a si mangana o ḓo wanala e na ḓorobo a sa tsha zwi kona. U vhudza khonani dzawe zwe vhutoto.

Vho-Thiba vho ri vha tshi tou vhuya thavhani u rema basha, vha mbo ḓi thoma u sokou hoṱola vha tshi bvisa na zwilangwa zwi re na malofha. Musi vha tshi ya u ṱolwa vha wanala vhe na lufhia lwo no goḓombela. A vho ngo vhuya vha dzula lungana vha songo fhandekana naḽo.

Musiwalo o vha a tshi ri o eḓela a sokou bva mabiko na u dzulela u sokou pfa ḓora tshifhinga tshoṱhe. Khonani yawe o mu eletshedza uri a ye u ṱolwa sibadela a vho fhedza o wanala e na swigiri. U vho tou tshila nga u i langula.

Vho-Tshigwili vho vha vha tshi sokou dzula vha tshi vhilahela nga vhana vhavho vha no khou shashata na shango. Vho mbo ḓi farwa nga vhulwadze ha mbilu na vhone vha fhedza vho sia vhathu.

ṰHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

KHETHEKANYO YA C: PHENḒA NA KUSHUMISELWE KWA LUAMBO

MBUDZISO 3

3.1 Ṱalelani zwifanyiso zwi tevhelaho ni dovhe ni vhale na mafhungo o ṅekedzwaho uri ni ḓo kona u fhindula mbudziso dzo ḓisendekaho khazwo.

A

B

3.1.1 Topolani ḽiḓiiti ḽo shumiswaho ni dovhe ni ḽi shumise fhungoni ḽi pfalaho. (2)

3.1.2 Topolani ḽibulafhethu ni dovhe ni ḽi shumise fhungoni ḽi pfalaho. (2)

3.1.3 Vhambedzani vhuḓipfi ha muthu wa tshifanyiso A na wa tshifanyiso B. (2)

3.1.4 Mafhungoni aya hu na ḽiaravhi, inwi ḽi topoleni ni ḽi shumise fhungoni ḽi pfalaho. (2)

3.1.5 Topolani luvhengelambiluni lu re khagala mafhungoni aya ni dovhe ni tikedze phindulo yaṋu. (2)

3.2 Vhalani tshibveledzwa tshi tevhelaho uri ni ḓo kona u fhindula mbudziso dzo ḓisendekaho khatsho.

Maambiwa a muṱangano wa vhadzulapo vha Tshaluvhengo wo farwaho nga dzi 15 Phando 2011.

1. Vhafunzi Vho-Tshibode vho ranga vhathu phanḓa kha u imbiwa ha Luimbo lwa Lushaka.
2. Mudzulatshidulo wa Siviki Vho-Baphathi vho ṱanganedza vhathu na u bula ndivho ya muṱangano.
3. Vhathu vhoṱhe vho ḓa nga nnḓa ha Vho-Nyadenga Dzegere vhe vha pfi vha a lwala.
4. Maambiwa a muṱangano wo fhiraho o vhalwa a ṱanganedzwa o ralo.
5. Fhungo ḽa ḓuvha
   - 5.1 Vhathu vho sumbedza u sa fushea nga mvelelo dza gireidi 12 dza 2010 he vhunzhi ha vhagudi vha bva nga ḽitswu. Ha khwaṱhiswa ḽa uri hu fanela u itwa tshithu.
   - 5.2 Vho-Langanani vho ri vhagudi vha tea u kuvhangana kerekeni vha vhala hone hu na vhulavhelesi. Nnḓu yo ima na fhungo ili.

3.2.1 Mafhungo a tshibveledzwa itshi a kha ḽikhathi/tshifhinga tshifhio? (1)

3.2.2 Bulani tshiteńwa TSHITHIHI tsho siedzwaho kha tshibveledzwa itshi. (1)

3.2.3 Neani ḽifhanbanyi ḽa ipfi ḽo talelwaho ni dovhe ni ḽi shumise fhungoni ḽi pfalaho. (2)

3.2.4 Topolani dzina ḽi re na thangi i buletshedzaho mbeu ya tshisadzini ni dovhe ni ḽi shumise fhungoni ḽi pfalaho. (2)

3.2.5 Isani fhungo ḽi tevhelaho kha luambo lwo livhaho/lwa dairekhiti: *Vho-Langanani vho ri vhagudi vha tea u kuvhangana kerekeni vha vhala hone hu na vhulavhelesi.* (2)

3.2.6 Topolani ḽiidioma ḽo shumiswaho afho mafhungoni ni ḽi shumise fhungoni ḽi pfalaho. (2)

3.3 Ṱalelani khungedzelo i tevhelaho uri ni ḓo kona u fhindula mbudziso dzo ḓisendekaho khayo:

FHETHU HA U AWELA HA SHOTHODZO
HONE VHUKIMVI KHA ḼISANANGA

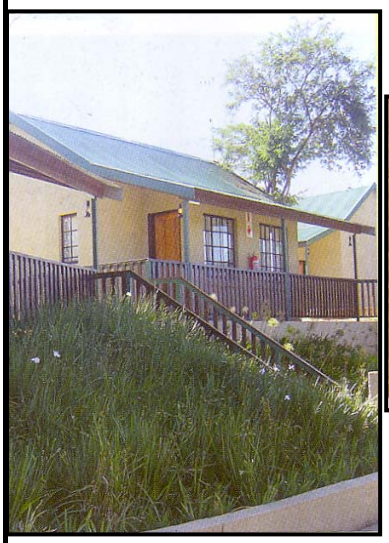

Vha eḓela vha ḓo tou ḓa vha vuswa.

Vha tama u iswa ngafhi?

Maṱo avho anga si fure.

Mitengo yashu ndi dzhiawolala
R500,00 **fhedzi** vhusiku vhuthihi.

Shothodzo Shothodzo Shothodzo Shothodzo

3.3.1 Khephusheni ya khungedzelo iyi ndi ifhio? Tikedzani phindulo yaṋu. (2)

3.3.2 Kha khungedzelo iyi hu na ipfi ḽi songo peletwaho nga ndila yone. Ḽi topoleni ni ḽi shumise fhungoni no ḽi khakhulula. (2)

3.3.3 Ni pfesesa mini nga ipfi *vhukimvi*? Ṱalutshedzani. (2)

3.3.4 Topolani he mukungedzeli a shumisa luambo lwa u fhuredzela. Tikedzani phindulo yaṋu. (2)

3.3.5 Bulani zwa ndeme zwo siedzwaho kha khungedzelo iyi. (2)

ṰHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUṰE: 70